

Mannen gaan vóór

De Neutrale Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht en de pacificatie van 1917

door

Marianne Braun

Eindelijk! In november 1917 kregen de mannen van Nederland na zoveel jaren strijd het algemeen kiesrecht; de Grondwetsherziening was erdoor! De drie liberale partijen en de SDAP enerzijds en de confessionele partijen anderzijds waren over hun eigen schaduw heen gesprongen. Ze hadden elkaar het algemeen mannenkiesrecht gegund en in ruil daarvoor de financiële gelijkstelling van het openbaar en bijzonder onderwijs. En de mensen in het land leefden nog lang en gelukkig.

Maar langs de lijn klonk een dissonant. Wilhelmina Drucker constateerde, en dat deed ze niet voor het eerst, dat bijna iedereen het bij het verkeerde eind had. De herziening van de Grondwet werd een klasse-overwinning genoemd. Maar zo was het niet: 'oneindig meer zij een sexe-overwinning'¹

Wilhelmina Drucker (1847-1925) boetseerde haar zinnen nogal eens werkwoordloos. Zij stond bekend als de feministische pionierster die aan de wieg had gestaan van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht (VvVvK) en zij daagde in haar blad *Evolutie* nu al zo'n kwart eeuw de gevestigde orde uit. Haar 'eigen' Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht niet uitgezonderd: samen met een klein aantal gelijkgestemden had ze zich een jaar eerder afgescheiden van de VvVvK. En dat nog wel, met de kennis van nu bekeken, aan de vooravond van de kiesrecht-overwinning van de vrouwen van Nederland.

Sinds 1893 eiste de VvVvK het kiesrecht op gelijke voet met mannen. Er was slechts een beperkt mannenkiesrecht en dat smeekte natuurlijk om democratische verbetering. Maar het man zijn stond die verbetering niet in de weg. Vrouwen daarentegen waren, enkel en alleen omdat zij geen man waren, uitgesloten van het recht om te kiezen en verkozen te worden. Artikel 80 van de Grondwet van 1887 legde vast dat alleen 'mannelijke' ingezetenen daarvoor in aanmerking kwamen. De partijen

¹ Onze Enquete, De Vrouw in de XXste eeuw, november 1917, 163.

van links (dat waren toen de liberalen en de sociaaldemocraten) hadden de VvVk al die jaren net genoeg hoop gegeven om optimistisch te blijven, maar als het erop aankwam gaven ze alleen maar steeds wat meer mannen het kiesrecht. Het argument: we staan hier, we kunnen niet anders met deze Grondwet. Het feministische weerwoord: maakt u dan sterk voor een andere Grondwet, ook al zijn daar nieuwe verkiezingen voor nodig en een twee derde meerderheid. Alleen zo komt er een eind aan de vernedering van vrouwen – van ook uw eigen moeders en dochters.

De geschiedenis van de kiesrechtstrijd is ons lange tijd verteld als de kroniek van opeenvolgende frontale botsingen over hoe ver de uitbreiding van het beperkte mannenkiesrecht moest gaan, totdat de 'pacificatie van 1917' oplossing bracht. Het *knocking on heavens door* van de vrouwenkiesrechtbeweging dat daarnaast bijna wanhopig maar o zo vastbesloten klonk, valt bij dit klassen-epos al te gemakkelijk weg. De deur van de parlementaire democratie werd in 1919 voor vrouwen geopend. 1919? Dat staat te bezien, in dit verhaal over de nieuwe kiesrechtvereniging die Drucker en de haren na hun afscheiding van de VvVK hadden opgericht. In de wordingsgeschiedenis van de Nederlandse parlementaire democratie mag het een detail heten. Maar een detail dat verwijst naar werelden van verschil ten aanzien van zowel feministische als staatkundige theorieën en praktijken. Hoe scherplijperig kun je het maken en hoe beginselvast wil je het hebben als het over sekse en staatsburgerschap gaat?

Nu we in het jaar 2017 zijn aangekomen en de verovering van het mannenkiesrecht gaat worden herdacht en gevierd, is het passend en rechtvaardig aandacht te vragen voor wat dit stukje geschiedenis van de kiesrechtstrijd ons wijzer kan maken over de 'klasse of sexe' - overwinning van 1917. Onze Minister van Binnenlandse Zaken in eigen persoon wist onlangs nog te melden dat 'we' in dat jaar 'algemeen kiesrecht' hadden gekregen. Hij deed dat in Buitenhof, een tv programma voor hoger opgeleiden, bijna precies honderd jaar – het scheelt maar drie dagen – nadat de Tweede Kamer naar de politieke wens van zijn toenmalige ambtsgeenoot het kiesrecht voor vrouwen in de wacht zette. Dit in plaats van het hen, samen met mannen, te geven – gewoon, omdat het beide volwassen mensen zijn.

De breuk

In 1912 besloten de drie liberale partijen zich gezamenlijk in te spannen om het algemeen mannenkiesrecht in de Grondwet te krijgen. Voor vrouwen had 'de liberale concentratie' een ander recept. Het woord 'mannelijk' zou inderdaad geschrapt moeten worden, maar de gewone wetgever zou moeten uitmaken of en wanneer hun kiesrecht kon worden ingevoerd. De SDAP volgde die formule zonder gewetensbezwaren. Die partij had al eerder, ten koste van de vrouwen uit hun arbeidersklasse, met wetenschappelijk-socialistische overtuiging gekozen voor algemeen mannenkiesrecht èerst. Het praktische motief van de partijen van links was dat de confessionelen allengs rijp waren geworden voor het algemeen kiesrecht voor mannen, maar dat zouden afstemmen als ook vrouwen het kregen.

Deze keuze voor het mannen-gaan-vòòr-traject bevestigde welbeschouwd de al zo lang te horen feministische boutade dat de eerste de beste mannelijke luilak (dronkaard, nietsnut, leegloper - het repertoire van een gekwetst mens kan eindeloos zijn) boven de meest hoogstaande vrouw stond.

Al eerder waren een aantal vrouwen van de VvVk lid geworden van de Vrijzinnig Democratische Bond, de meest linkse van de liberale concentratie. Ook presidente Aletta Jacobs, die haar best deed om haar partij op andere gedachten te brengen. Maar uiteindelijk kon het hoofdbestuur van de VvVk beter leven met deze beter-dan-niets-oplossing dan Wilhelmina Drucker en haar mede – redactrice van *Evolutie* Josephine Baerveldt-Haver (1868-1945). De VvVk moest zich volgens hen fier en beginselvast tegen deze nieuwe belediging uitspreken.

Het was onverstandig om lid van een politieke partij te worden, meende Drucker. Je sanctioneerde op die manier wat de mannen in je partij – politieke partijen waren mannelijk – allemaal uitstelden, goedpraatten of helemaal niet deden. De Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht moest partijpolitiek neutraal, neutraal en nog eens neutraal zijn. Drucker, maar zij niet alleen, had van meet af aan op dit aambeeld geslagen. Het ging de VvVK immers om sekse-ongelijkheid, niet om klasse- of andere machtsverhoudingen. Vrouwen van alle politieke richtingen hadden er een thuis in: ook beperkt kiesrecht voor mannen én vrouwen hief de seksediscriminatie voor de stembus op.

Het in 1913 aangetreden kabinet Cort van der Linden kondigde aan de formule te volgen van de liberale concentratie en de SDAP. De VvVk betoonde zich weliswaar opnieuw teleurgesteld maar zag er tegelijkertijd een voldongen feit in. En was het toch ook niet een eerste stap op weg naar gelijkheid? De lont in het kruitvat was de brief waarin het hoofdbestuur de linkse partijen en verenigingen uitnodigde om deel te nemen aan de VvVk-demonstratie tijdens het Kamerdebat over de Grondwetsherziening. Ze konden meedoen onder de leuze 'Algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen'.²

Er was in de vereniging veel kritiek op deze breuk met de lijn van jaren. Het luisterde nauw: die leuze was niet neutraal. Grondwettelijke gelijkstelling van man en vrouw, daar ging het om. Een relatief kleine groep dreef de zaak op de spits. De belangrijkste woordvoerder was Josephine Baerveldt-Haver. Wat later werd dat Nine Minnema (1883-1944). Deze nu vergeten beoefenaarster van de schone letteren leefde haar weerzin tegen de nieuwe lijn uit in een dramatisch sprookje. De VvVk was 'Femina', die voor de mal werd gehouden door in roze en rood geklede mannen. Ze was zo blij dat ze aandacht aan haar besteedden dat ze haar wens opgaf dat men haar 'liefhebben zou om haarzelf'. En langzaam werd Femina's geel witte kleeid – dat waren de kleuren van de VvVk – besmeurd met roze en rode vlekken. Het werd een harlekijnspak.³

Er kwam een protest-brochure van de oppositiegroep 'de VvVk handelt in strijd met haar eigen beginselen' - en een dramatische ledenvergadering. Drucker kondigde daar aan geen hand uit te steken voor de zogenaamde verbetering in de Grondwet.⁴ In de zaal was het historische moment voelbaar. Enkele leden, aldus *De Telegraaf*, voelden zich verplicht waarderende woorden te spreken tot Mevrouw Drucker, de 'moeder der vereeniging'.⁵ De scene won nog aan dramatische kracht voor wie bedacht dat de bijna zeventigjarige Drucker de moeder of zelfs de oma van haar mede-dissidenten had kunnen zijn.

Evolutie van 17 mei 1916 opende met de kop: 'Waarom ik niet langer lid wil en kan zijn van de Ver. v. Vrouwenkiesrecht'. Drucker, de auteur, noemde de VvVk een

² Baerveldt Haver e.a., geen blinde volgelingen, 1916, 8.

³ Nine Minnema, Van Femina en van rood en roze, 1916.

⁴ Vergaderingen, *Evolutie*, 14 juni 1916, 48.

⁵ *De Telegraaf*, 15 mei 1916.

`satelliet' van de VDB en herinnerde eraan dat ze ooit het initiatief had genomen voor de vereniging omdat de mannelijke bondgenoten van toen tevreden waren met alleen hun mannenkiesrecht. [Evolutie, 12 mei 1916] Dat was nu weer gebeurd en de VvVk accepteerde dat. Haar redenering was als volgt. De SDAP en de VDB wilden niet aan de demonstratie deelnemen als ze niet ook voor algemeen mannenkiesrecht mochten lopen. En dat, terwijl ze dat al in hun zak hadden. Daar was toch al over onderhandeld? Ze wilden dus niet voor vrouwenkiesrecht allèen demonstreren. Maar: `wie het goed meende' daarmee zou dat toch gewoon doen?⁶

`De Neutrale': de enige echte Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht

Na de breuk besloten de dissidenten een nieuwe vereniging op te richten met maar één doel: `gelijk kiesrecht voor man en vrouw'. Ze kwam uiteindelijk De Neutrale Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht te heten. Die ogenschijnlijk weinig opwindende naam getuigde intussen van de feministisch zo kostbare partijpolitieke ongebondenheid waartegen de VvVk had gezondigd. Zoals Nine Minnema het op de oprichtingsvergadering zei: wij zijn een voortzetting van de VvVk zoals die tweeëntwintig jaar geleden is opgericht. Ze liet erop volgen dat die naam ook een hulde was aan het werk dat Mevr. Drucker tweeëntwintig jaar geleden begonnen was. `Wat natuurlijk, noteerde de notuliste, van de kant van Mevr. Drucker protesten uitlokt'. Drucker wilde in geen geval in het bestuur maar was natuurlijk tot advies bereid.⁷

De kleuren van de Neutrale waren groen en goud. Zowel mannen als vrouwen konden bestuursfuncties bekleden, maar niemand daarvan mocht lid zijn van een politieke partij. Nine Minnema werd presidente. De Neutrale zou klein blijven, maar zette er de vaart in. Eind juni 1916 telde ze zes plaatselijke afdelingen. De Gooise afdeling speelde het klaar in september een openluchtmeeting in Blaricum te organiseren, waar enige honderden belangstellenden op af kwamen. Daar spraken de man van Josepine Baerveld-Haver, J.F. Baerveldt, Nine Minnema en Drucker. Over het kiesrecht vooral, maar ook over de wenselijkheid van pacifistisch gericht openbaar

⁶ Vragen en antwoorden, Evolutie, 14 juni 1916, 44.

⁷ Atria: Archief De Neutrale, notulenboek constituerende vergaderingen, 21 mei, 4 juni en 25 juni 1916.

onderwijs.⁸ Tot in Texel toe kwam De Neutrale zich manifesteren met openbare vergaderingen. Dat is te lezen in het *Orgaan van de Neutrale Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht*. De leden werden daarin ook geïnformeerd over de geel groene fietsvlaggen waarmee ze propaganda konden maken, de gele en groene strikjes en de linnen postkaarten met enveloppes.⁹

Bij het begin van het Tweede Kamerdebat, in oktober 1916, lag er voor de heren volksvertegenwoordigers ook een adres van De Neutrale klaar. Daarin prijkte andermaal een rij van hun maatschappelijk minder succesvolle seksegenoten die het kiesrecht wèl kregen. Dat waren deze keer bedeeden, wanbetalers van belasting, verkwisters, dronkaards en souteneurs. Neem het Grondwetsvoorstel alleen aan als ook het vrouwenkiesrecht erin komt te staan: was het dringende verzoek.¹⁰

De Kamer nam het aan zonder dat. Extra tragisch was dat SDAP-leider Troelstra, nogal gouvernementeel voor een revolutionaire beginselpartij die niet had willen meeregeren, zijn motie voor algemeen mannen – en vrouwenkiesrecht introk. Hij liet zelfs weten met de voorgestelde herziening nogal tevreden te zijn. Zijn eigen vrouwelijke achterban was even teleurgesteld en boos als de vrouwen van De Neutrale, met dat verschil dat de laatsten het hadden zien aankomen. Ook de Eerste Kamer liet de adressen voor wat ze waren.¹¹

Politiek Den Haag had de vrouwenbeweging echter toch nog iets te bieden, zij het iets eigenaardigs dat in geen enkel ander land was vertoond. Met maar vijftien van de vijfenveertig confessionele stemmen tegen viel de vrouw zomaar het passief kiesrecht in de schoot. Cort van der Linden had er weinig woorden aan vuil gemaakt: de vrouwen die verkozen werden zouden toch uitzonderingen blijven.¹² De VvVK was er nogal verlegen mee.¹³ Er was 'niets onlogischer denkbaar', meende ook de SDAP-voorzitter Mathilde Wibaut, om alleen aan de man het recht te geven een vrouwelijke kandidaat te kiezen.¹⁴

⁸ Vergaderingen, *Evolutie*, 6 september 1916, 96., krant Gooi en eemlander!

⁹ *Orgaan van de Neutrale Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht*, november 1916, 3 en 5, juli 1917, 2.

¹⁰ *Idem*, november 1916, 2-3.

¹¹ P.J. Troelstra, *Gedenkschriften deel IV*, Amsterdam, 1931, 50.

¹² Marianne Braun, *De prijs van de liefde*, Amsterdam, 1992, 280.

¹³ Mineke Bosch, *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid. Aletta Jacobs 1854-1929*. Amsterdam, 2005, 589-594.

¹⁴ M.W., *Het passief vrouwenkiesrecht in werking*. Het Volk, 31 juli 1918.

Niettemin koos de overgrote meerderheid van de vrouwenbeweging ervoor om het maar aan te nemen en er het beste van te maken. En zo kwam het dat de VvVv hardop begon na te denken over eigen vrouwenlijsten voor de eerste verkiezingen onder de nieuwe Grondwet, in 1918. Aletta Jacobs was vòòr. De Neutrale was tegen; discussies over de keuze tussen een eigen lijst of aansluiting bij bestaande partijen waren nu volstrekt buiten de orde. Het ging om de zuiverheid van de feministische gelijke burgerschapsrechten – claim: een vrouw kon geen zetel innemen zolang haar sekse was uitgesloten van de stembus. Wie zich toch kandidaat stelde sanctioneerde de grondwettelijke seksdiscriminatie. In een van de debatten over wat te doen met het passieve kiesrecht-probleem verzekerde Drucker bij wijze van troost voor haar radicale opstelling: 'De vrouw kan een redevoering ook buiten het parlement houden'.¹⁵

'Laat zitten wat zit'

Na de eerste lezing van de Grondwet werden de Kamers ontbonden. Nu kwamen er verkiezingen, waarna de nieuwe Kamers de herziening met twee derde van de stemmen moesten goedkeuren. Hier aangekomen in de geschiedenis van de kiesrechtstrijd bracht politiek Den Haag andermaal iets bijzonders voort. De partijen spraken met elkaar af dezelfde kandidaten te stellen als de zittende en elkaars kandidaten niet te betwisten. De Neutrale was even verontwaardigd over deze 'laat zitten wat zit' – afspraak als een minderheid van hartstochtelijke, vooral orthodox liberale critici van de pacificatie, en van het nieuwe kiesstelsel dat bij deze herziening was ingesteld. Het districtenstelsel maakte plaats voor het stelsel van evenredige vertegenwoordiging en volgens beide critici corrumpeerde dat stelsel het democratische proces van kiezen en gekozen worden; het gaf de politieke partijen veel te veel macht, ten koste van de individuele kiezers en Kamerleden.

De Neutrale schaarde zich onder het vaandel van de 'Actie tegen de Aanhangige Grondwetsherziening' (ATAG), die als tijdelijke partij aan de verkiezingen – de laatste verkiezingen onder het districtenstelsel – ging meedoen, om de Grondwetsherziening

¹⁵ Atria: Archief Vereniging tot Verbeetering van den Maatschappelijken en den Rechtstoestand van de Vrouw in Nederland, nr. 1. Notulenschrift openbare vergadering 1 juni 1917.

tegen te houden. De niet zelden knap verbeterde discussiërende ATAG-opposanten hadden een punt. Met dit 'laat zitten wat zit' kloonde het parlement zichzelf en viel er voor de kiezer eigenlijk niets meer te kiezen.

Samuel van Houten, de oude liberale staatsman uit de politiek voorgoed voorbij negentiende eeuw, sprak van een staatsgreep.¹⁶ Drucker repte in het *Orgaan van de Neutrale Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht* van een 'poppenkastvertooning'. Erger nog: van een 'misdadig gedoe. 'Of is het loochenen van s' volks duur verkregen rechten soms iets anders?'¹⁷ Nine Minnema schreef het toneelstuk 'Een spel van Grondwet timmeren' en liet in een van haar sprookjes de kabouter Analysis zeggen: De tegenwoordige democratie bestaat uit twee hoofdbestanddeelen: autocratie en knoeierij'.¹⁸

De Neutrale had inmiddels dertien afdelingen met samen 500 leden.¹⁹ Opnieuw wijdde ze haar krachten aan het organiseren van openbare vergaderingen om de kiezers te bewegen op de ATAG te stemmen. Ze werden, aldus de kranten, matig bezocht. De ATAG kreeg geen zetels. En, lezen we in het blad van De Neutrale, van de vele plannen voor de zomerpropaganda was niets terechtgekomen. Ook het ledental was wat gedaald.²⁰ Eind december 1917 kon de nieuwe Grondwet worden afgekondigd.

Vrouwen kregen het Grondwettelijk passief kiesrecht en moesten verder wachten tot de andere sekse, inclusief souteneurs en luilakken, hen het kiesrecht geven wilden. Drucker had altijd voorspeld dat het tot 'sint Juttemis' zou gaan duren. Ze keek daarbij naar Frankrijk en Engeland, waar de mannen hun algemeen kiesrecht niet gebruikten om het hun vrouwen, dochters en moeders te geven.

De VvVk ging actie voeren om het vrouwenkiesrecht zo snel mogelijk in de Kieswet opgenomen te krijgen.

De Neutrale schikt zich

Nu bleek ook De Neutrale niet bestand tegen het politieke sirenengezing van het iets-

¹⁶ Mr. S. van Houten, Staatkundige brieven, 30 maart 1917, 29.

¹⁷ W.D., Laat zitten wat zit, *Orgaan van de Neutrale Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht*, mei 1917, 3 en 4.

¹⁸ Nine Minnema, het eerste Narrenspel of het tweede vertrek van de Algemene Staten van Laagland. 't Hoefje, 16 februari 1917; Idem, Paardepootjes XIV, Hoefje, 16 februari 1917.

¹⁹ Bredasche Courant, 10 maart 1917.

²⁰ *Orgaan van de Neutrale Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht*, oktober 1917, 3, Idem, juli, 2.

is-beter-dan-niets. Een meerderheid onder leiding van Nine Minnema koos eveneens voor het onder druk zetten van regering en parlement om te doen wat de nieuwe Grondwet mogelijk had gemaakt. Maar de Neutrale was nu juist in oppositie tegen elk sirenengezang opgericht – om kiesrecht af te dwingen 'op dezelfde voorwaarden als de man het heeft of krijgt'. Zo was het in artikel 2 van de statuten vastgelegd. In de Grondwet dus. In april 1918 besloot de buitengewone algemene vergadering niettemin ook de toekenning van kiesrecht in de Kieswet te beschouwen als middel tot dit doel. Een geschiedenis herhaalde zich; een kleine radicale minderheid onder leiding van Drucker en Baerveldt-Haver keerde zich tegen die breuk met de politieke lijn. Ze meende dat de vereniging uitsluitend voor een nieuw artikel 80 te ageren had, ook al zou dit 'pas over honderd jaar te verkrijgen zijn'.²¹ De Neutrale diende slechts genoeg te nemen met het kiesrecht als een Grondwettelijk recht, veilig voor een volgende wetgever die de Kieswet zo weer zou kunnen veranderen. En vooral: als een recht, en niet bij wijze van een gunst uit handen van de mannen.

Dat was het feministische argument. Vooral Drucker werd nog extra geplaagd door haar afkeer van de politieke partijen en de evenredige vertegenwoordiging. Wie argumenteerde dat vrouwen met hun kiesbiljet veel voor hun seksegenotes konden doen kreeg van haar te horen dat dit tegen zou vallen. In de aanstaande partijenvertegenwoordiging, waartoe de volksvertegenwoordiging was verworpen, was het individuele stemrecht niet veel meer waard. Om praktische zaken ging het niet: 'meer dan ooit het kiesrecht der vrouw een zuivere rechtsvraag en niets anders'.²²

De Neutrale vervolgde haar activiteiten nu zonder de vrouwen die aan haar wieg hadden gestaan. Er kwam een verloting om de kas aan te vullen en het bestuur, nog steeds onder leiding van Nine Minnema, moest wegens de hoge papierprijzen besluiten om het verenigingsblad tweemaandelijks te laten uitkomen in plaats van eens in de maand. Het stuurde de Kamerkandidaten en de Koningin de dringende boodschap alles in het werk te stellen om het eerste zittingsjaar van de nieuwe Kamer de Kieswet te wijzigen.²³ De eerste verkiezingen met het algemeen mannenkiesrecht en de evenredige vertegenwoordiging brachten één vrouw in het parlement – Suze Groeneweg van de

²¹ De buitengewone algemene vergadering, Orgaan van de Neutrale Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, april 1918, 3.

²² Vergaderingen, Evolutie, 10 april 1918, 6.

²³ Orgaan van de Neutrale Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, juni 1918, 3; idem, september 1918, 4 en 6.

SDAP – en een confessionele meerderheid. De katholieke Eerste Minister Jhr. Mr. Ch. Ruys de Beerenbrouck ontving vlak voor Prinsjesdag het bestuur van de Neutrale in audiëntie.²⁴

Het was de leider van de VDB, H.P. Marchant, die met de eer ging strijken. De Kamer was nog maar net geïnstalleerd of hij kwam, tot enigszins jaloerse ergernis van Troelstra, met een initiatiefwetsvoorstel.²⁵ De Kamer maakte geen haast; de verkiezingen waren toch pas over enkele jaren. Terwijl *Evolutie* met alle kracht opriep om zich niet te laten verlokken door het voorstel-Marchant – ‘nu vooral: hoog het beginsel’ ‘van grondwettelijke gelijkstelling – riepen De Neutrale en de VvVk de Kamerleden op om haast te maken met de behandeling.²⁶

Het duurde toch nog tot 9 mei 1919. De beruchte mislukte revolutie van Troelstra had eraan meegeholpen. Uiteindelijk stemden maar tien confessionelen tegen. Enkele maanden later liet De Neutrale, of wat ervan over was, weten het overbodig te vinden om alleen voor vrouwenkiesrecht in de Grondwet verder te gaan. Ze loste zich op in de ANVO, de pas opgerichte Algemene Nederlandse Vrouwenpartij. Deze had – meldde het blad *De Vrouw* licht spottend – als eerste eis: Vrouwenkiesrecht in de Grondwet.²⁷

In 1922 kregen de vrouwen van Nederland eindelijk hun kiesrecht als ‘grondrecht’, zoals de mannen het hadden. Zonder veel problemen van de kant van de confessionelen [Braun, *De prijs van de liefde*, 281-289] en lang voordat het St Juttemis van Drucker was aangebroken.²⁸ Slechts drie jaar nadat de Kieswet was veranderd en slechts vijf jaar nadat de Grondwet hen alleen maar tot mogelijk aanstaande staatsburgeressen verklaarde. Dat is iets om over na te denken.

Diezelfde mislukte revolutie van Troelstra had ook deze volgende Grondwetsherziening – het belangrijkste punt daarvan: de democratisering van de Eerste Kamer – in gang gezet. Als de partijen van links de wens van De Neutrale hadden gevolgd en in 1917 hun pro-vrouwenkiesrechtstandpunt zuiver hadden uitgedragen, had die akelige half-oplossing niet gehoeven en hadden de vrouwen van

²⁴ *De Vrouw* in de XXste Eeuw, oktober 1918, 342.

²⁵ *Handelingen Tweede Kamer 1918-1919*, 1 oktober 1918, 9; P.J. Troelstra, *Gedenkschriften* deel IV, Amsterdam, 1931, 49.

²⁶ Nu vooral: Hoog het beginsel!. *Evolutie*, 27 november 1918, 139-141; *Binnen de Grenzen*, *Evolutie*, 30 oktober 1918, 127.

²⁷ *Berichten*, *De Vrouw*, 20 september 1919, 16.

²⁸ Marianne Braun, *De prijs van de liefde*, Amsterdam, 1992, 281-289.

Nederland in 1922 langs koninklijke weg hun staatsburgerschap verkregen. Nu kon de SDAP zeggen: dank zij ons. Nu kon ook de VDB zeggen: dank zij ons. En de katholieke premier kon zeggen: dank zij ons. En vooral: nu konden ook alle mannen, als kiezers van 1918, zeggen: dank zij ons! De mannen van Nederland waren in 1917 te ongeduldig om op de vrouwen te wachten. Je zou bijna zeggen: zo konden ze toch nog even hun hart ophalen aan het veldoverwicht waarop ze zichzelf al zo lang hadden getrakteerd.